

УДК 811.112.2'07

**УТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
(НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОГО ПЕРІОДУ)**

Школяренко В. І.

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка, Суми, Україна

У статті відзначається особлива роль художньої літератури в процесі формування фразеологічного складу німецької мови протягом XI-XIV століть; визначаються універсальні чинники, загальні для становлення фразеологізмів цього історичного етапу розвитку німецької мови, і специфічні, які залежать від рис німецької мови й особливих умов її існування.

Ключові слова:художня література, усталене словосполучення, середньовірна німецька мова.

При дослідженні фразеологічної одиниці (ФО) як елемента художнього тексту важливо враховувати і семантику ФО, і ті системні зв'язки, у які вона вступає у тексті, а також стилістичні особливості ФО у конкретних текстових масивах. У зв'язку з цим метою нашого дослідження стало виявлення основ науково-лінгвістичного вивчення усталених словосполучень (УС) як образних знаків у системі лінгвістичної організації художнього тексту (звертаючи увагу на бінарність експліцитних та імпліцитних властивостей ФО). Експліцитні властивості фіксуються словниками, імпліцитний же смисл формується у словесному оточенні, тобто контексті. Саме тому доводимо важливість розгляду УС в аспекті контекстної реалізації, розглядаємо контекст як умову повноцінного функціонування ФО. Під контекстом розуміємо відрізок тексту, необхідного для визначення семантики і стилістичного значення УС.

Контекст сприяє: по-перше, якнайповнішому, найефективнішому вияву семантики традиційних ФО. По-друге, творить умови для нової сполучуваності. Традиційний фразеологізм може опинитися у незвичному для нього контекстному оточенні, що може призвести до виникнення нових відтінків у значенні. По-третє, у контексті якнайповніше виявляються такі ознаки УС, як експресивність та емоційна оцінність. По-четверте, контекст розкриває широке поле можливостей для різних видів трансформацій, градації, виникнення системних зв'язків ФО. По-п'яте, контекст є способом фіксації некодифікованих УС, які характерні для загальнонаціональної мови, але поки що не зафіксовані лексикографічними джерелами. По-шосте, контекст є сприятливим лінгвістичним ґрунтом, семантичним фоном для виникнення авторських виразів – потенційних ФО, що в майбутньому можуть доповнити фразеологічні словники. Особливу увагу звернуто на стилістичні функції, серед яких виділяємо: зображально-оцінну і зображальну (номінативну), а в зображально-оцінній – додаткові різновиди: позитивної і негативної конотації, пейоративність, створення гумору, іронії, комізму, елемент

пожвавлення висловлювання, засіб надання оповіді уснорозмовного колориту, функцію мовної характеристики персонажа.

Виявлені дієслівні УС розподіляються в писемних пам'ятках так: героїчний епос – 420 УС, лицарська література – 326 ФО, міська література – 161 УС, релігійна проза – 418 ФО. Як видно з представлених вище даних, дієслівні УС зустрічаються в усіх досліджуваних текстах.

Мова „Пісні про Нібелунгів”, яка склалася в результаті взаємодії й нашарувань різних стильових утворень, відрізняється багатством і розмаїтістю, у тому числі й у вживанні дієслівних УС. Тут виявлено словосполучення фразеологічного й нефразеологічного характеру, наприклад: *miete geben, gelücke haben, zu den ôren komen* „hören, vernehmen” та ін., однак, більш характерною є неідіоматична фразеологія (*helfe bringen, ze helfe komen, sic gewinnen, warte pflegen*).

Найактивнішу участь в утворенні дієслівних словосполучень цієї пам'ятки беруть дієслова *tuon (koste tuon), haben (reht haben), gewinnen (urloup gewinnen), geben (namen geben), komen (ze rede komen), pflegen (kurzwile pflegen), tragen (glanz tragen), gên / gân (zem opfer gên)*. Вони складають 54,7% усіх УС, виявлених у „Пісні про Нібелунгів”.

Можна виокремити найбільш продуктивні ФО із загальним значенням стану або приведення в стан (*êren tuon, liebe haben, haz tragen, ruowe pflegen* та ін.) та із загальним значенням дії (*widarfahrt haben, vragen pflegen, widerkêre nemen, arebeite haben*).

Наявність порівняно великої кількості дієслівних УС у творах релігійної літератури може бути пов'язана з впливом латинської мови, тому що проповідь часто має рівнобіжний латинський текст. У цих пам'ятках переважають ФО із загальним значенням стану або приведення в стан (*ze troste tuon, wê tuon, ruwe haben, in vorhten sîn, angest machen* та ін.), із загальним значенням „приходити в який-небудь стан” (*ze riuwe komen, ze vreude komen*) та із загальним значенням дії (*slac tuon, fluht nemen, in schirme haben*).

Як іменний компонент виступає переважно віддієслівний іменник (*helfe geben, in sîner pflege haben, zer sprache komen, den strît nemen*). В утворенні УС у проповідях беруть участь дієслова *geben (urteil geben), tuon (in den bann tuon), nemen (schrecken nemen), haben (lust haben), komen (an ende komen), machen (wirtschaft machen), gewinnen (saelde gewinnen), sîn (in sünden sîn)*. Незначну кількість дієслівних словосполучень, що зустрічаються в сатиричній літературі, як зазначалося вище, можна пояснити динамічністю й розмовністю стилю, для якого характерним є скоріше вживання простих дієслів, ніж синонімічних ФО.

Однак, незважаючи на невелику кількість дієслівних УС, у їхньому утворенні беруть участь переважно ті самі дієслова, що й у інших текстах. Це *haben (hunger haben), tuon (schîn tuon), geben (reht geben), sîn (gewaltec sîn)*. За нашими даними, вони складають 47,2% усіх словосполучень, зафіксованих у творах міської літератури.

У цих текстах можна виділити ФО із загальним значенням стану або приведення в стан (*den tot tuon, swaere haben, kumber haben*) і із загальним значенням дії (*rede haben, widerkêre tuon*).

У лицарській літературі дієслівні утворення представлено дуже широко. Найбільш активні дієслова, серед яких *haben (angest haben), tuon (einen griff tuon), nemen (in gebet nemen), geben (kraft geben), komen (ze liebe komen), tragen (kumer tragen), gewinnen (schaden gewinnen)* складають 59,2% усіх УС.

Для лицарської літератури характерне вживання словосполучень із загальним значенням стану або приведення в стан (*freude haben, leit tuon, haz tragen*), дії (*fluht haben, kêre nemen, widerwanc tuon*) та зі значенням „приходити, в який-небудь стан” (*ze heile komen, in not komen*).

Дієслово *machen*, що виявляє активність лише у середньовісній німецькій (свн.) період, знаходимо переважно у релігійній літературі. Небагато ФО із цим дієсловом (8) зустрічається в сатиричних творах.

Halten у складі УС використовується тільки в проповідях. Імовірно, значну роль тут відіграє тематика пам'яток: воно бере участь в утворенні словосполучень, що відносяться до емоційної сфери й характеризують людські взаємини (*fride, in minne, geriht, kiusche, daz gebot halten*).

Дієслово *erwerben*, навпаки, зустрічається у складі ФО переважно в лицарській літературі (*gruoz, die hulde, ruoweerwerben*) і „Пісні про Нібелунгів” (*kume, minne, sic, schande erwerben*). У творах релігійної літератури зафіксовано лише два словосполучення з цим дієсловом. УС із дієсловом *pfliegen* не виявлено в релігійних текстах.

Аналіз стилістичного аспекту дієслівних УС свідчить про те, що значна частина виявлених словосполучень має нейтральне забарвлення (*ende tuon, urloup nemen, antwurt geben, angest haben, helfe pfliegen, ze kampfe ziehen, hof haben, lêre schaffen, kêre nemen*). Приводом для віднесення їх до нейтрального стилю є ряд причин, а саме: дієслівні ФО зустрічаються у свн. період у пам'ятках різних жанрів; вони не виявляють вираженої емоційності; досліджувані одиниці побудовані за продуктивними моделями, властивими німецькій мові вже в давній період її розвитку.

З огляду на це хочемо зауважити, що дієслівні словосполучення у свн. період, зокрема аналітичні конструкції (*den tot nemen, êre gewinnen, einen frage tuon, rat geben*), аналітичний характер яких „свідчить про певну книжність” [2, с. 16], є найімовірніше нейтральними в стилістичному відношенні. Результати проведеного аналізу дають підстави стверджувати, що досить чіткого поділу ФО за жанром або характером тексту не існує.

Незначна кількість дієслівних УС (13) зустрічається в усіх досліджуваних текстах, отже, можна зробити висновок, що їхнє вживання не залежить від жанру й діалектних особливостей пам'ятки. Сюди варто віднести *rat geben, künde gewinnen, an ein ende komen, urloup nemen, ze helfe komen, war nemen, mich nimt wunder, haz tragen, kunt tuon, leide tuon, schaden tuon, rede tuon, wê tuon*.

Однак у ряді випадків за складом ФО можна судити про тематичну й жанрову віднесеність тексту. Це часто виявляється в наборі словосполучень,

зв'язаних у текстах релігійної літератури, наприклад, із християнською мораллю й етикою: *Die dritte get ûf vorhte, diu reht und maezec ist, und gegen allen den dingen, diu wir ze rehte sullen vurhten, od wir nâch rehte riuwe haben oder wol gebihtet und ouch gebüezet haben, ob got deheine sünde an uns wizze, der wir niht erkennen, darumbe wir sîne hulde mangeln, im unser dienest genaeme sî, ob wir noch in sünde gefallen, ob wir der behaltene werden* [8, с. 353].

У пам'ятках сатиричної літератури навпаки переважають словосполучення, що характеризують соціальні й побутові відносини: *da wider heten deheinen strît; er enphie daz amt iesâ. sus war der phaffe Amis dâ wol vier wochen ode mêt, daz des amtes sît noch ê nie so wol gephlegen wart* [9, с. 63]; *dô gab er Gotelinde ze wîpe Lemberslinde und gab Lemberslinde ze manne Gotelinde* [5, с. 46].

У низці досліджуваних текстів виявлено повторення, відзначені в пам'ятках давньоверхньонімецького періоду: у проповідях частіше зустрічається повторення одного з компонентів УС (здебільшого іменного), у сатиричній літературі – повторення всього словосполучення. Наведемо приклади:

а) релігійна література:

– *(Der erste) ... unde haltet daz herze in andaht gên gote, in minne gên dem menschen, in zühten an im selben, in gedult gên ungemache, in schiuze gên allen sünden, in versmaehede îteler êren, in girde gote ze büezen*[8, с. 319].

б) сатирична література:

– *noch weiz ich einen richen man, der hât mir leide ouch getân: der âz zuo der krâphen brot. rieh ich daz niht, sô bin ich tôt. noch weiz ich einen rîchen, daz mir sicherlîchen deheiner leider nie getete. durch einen bischoves bete wold ich enlân, daz er mir leides hât getan, wes went et er vil tumber gouch zewâre und etelîcher ouch der mir hât herzenleid getan?* [5, с. 36].

В обох випадках використання цього прийому служить для створення експресії або значенневого й емоційного посилення (фрагмента твору, тієї або іншої ситуації), а також для зв'язаності тексту.

У сатиричних творах, зокрема у В. Садівника, зустрічається запозичена з риторики *figura etimologica*, наприклад: *sun, noch troumte mir ein troum, den wil ich sagen dir* [7, с. 21]; *ob ich ie geziunte zûn* [5, с. 13] та ін. Вона також використовується для створення ефекту підсилення.

У „Селянині Гельмбрехті” відчувається вплив мови лицарської літератури; зафіксовано фрагменти, створені в куртуазному стилі, наприклад: *daz ich in alle mîne tage immer holdez herze trage* [5, с. 11]; *daz ich alle mîne tage mînen muot so hôhe trage* [5, с. 42].

Виявлено дієслівні словосполучення, здебільшого в сатиричній літературі, які можна віднести до розмовного стилю: *affen machen, sat werden, houbet zerbrechen, ûf dem halse haben* (зустрічається в релігійній літературі), *affen werden*. Низка УС (*in den grans ezzen* „zum Platzen satt essen”, *zeinem gouche erkorn* „zum Narren halten”, *zeinem gouche haben* та ін.) має знижений характер, що досягається вживанням іменного компонента (*gouch* „Narr, Dummkopf”;

grans, „Schnabel”). Такі ФО використовуються авторами свідомо – для характеристики героїв творів. Це може обумовлюватися тематикою пам'ятки.

Деякі УС, виявлені у творах лицарської літератури (*froide haben, êre haben* тощо), на підставі тематичної приналежності й піднесеного стилю, властивого куртуазній ліриці, можна охарактеризувати як стилістично піднесені.

Образні ФО найхарактерніші для шпрухів, що пояснюється особливістю змісту цих творів. Серед шпрухів, які є моральними й релігійними повчаннями для лицарів, хвалебними піснями панові, висловленнями думки з актуальних політичних і соціальних питань, вирізняються численні пісні, що містять загальні моральні повчання, не обмежені рамками становища. Темі цих пісень – людські взаємини, родина, дружба – все, що привертало увагу простої публіки. Поет виступає в ролі вчителя й порадника, який дає загальні моральні настанови. Звернення до названих тем, прагнення впливати на публіку виправдовують уживання висловлювань, які є експресивною характеристикою людей (*ein bern harfen lêren, ein trûken houbet tragen*) та стосунків між ними (*das lenger mezzet tragen, jmdm. den rugge zuo kêren*); прислів'я, які містять у собі народну, життєву мудрість (*swer den wolf ze hûse ladet der nimt sîn schaden; vil dicke er selbe drinne lit, der dem andern grebt die grouben; ein valscher vrunt der schat noch mêr danne offenbar ein vient*).

Внутрішня форма порівнянь ґрунтується на зіставленні властивостей людини з якимись еталонними уявленнями про поведження і різні якості. Порівняння є своєрідними трафаретами, що відображають специфіку мислення середньовічної людини – типізацію. Зіставлення людських якостей, поведження з зовнішнім світом визначається особливим ставленням середньовічної людини до нього. У роботах медієвістів [1; 3] наголошується, що воно є не відношенням суб'єкта до об'єкта, а перебуванням самого себе в зовнішньому світі. Людина бачить у всесвіті ті ж якості, якими наділена вона сама (порівн. *vester dāne ein adamas, wilder danne ein rêch; tuon als ein affe schîn; tuon sam der swan, der singet swenne er stirbet*). Як уже зазначалося, персоналії в середньовічній літературі втілюють певні ідеї і якості відвернених типів, а не конкретних живих людей. Так, стереотипний образ коханої в піснях мінезанга. Героїня лірики сприймається не як індивідуальність, а як узагальнений образ, що уособлює ідеал краси, добра, чистоти, кращих людських якостей. Її краса й духовні чесноти оспівувалися стандартними висловлюваннями:

ir hende wîz als sne [4, с. 948];

noch wîzer danne ein sne / ir lîp [6, с. 547];

sist schoene alsam der sunnen schîn [8, с. 40];

als engel sint du wîb getan [6, с. 578].

Отже, у свн. період порівняння нейтральні, проте інколи вони мають позитивний відтінок у значенні. Можливо, це пов'язується з жанровою приналежністю пам'яток, у свн. період – це насамперед пісні мінезанга з його культом дами, хвалою в її честь, оспівуванням чеснот; у ранньонововерхньонімецький період – сатиричні твори, що висміюють недоліки й вади. Як особливість порівнянь ранньонововерхньонімецького періоду необхідно відзначити негативну конотацію більшості одиниць.

Список літератури

1. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Жак Ле Гофф. – М. : Прогресс, 1992. – 376 с.
2. Рахманова Н.И. Устойчивые словесные комплексы в средневерхненемецком языке: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 „Германские языки” / Рахманова Наталия Игоревна. – М., 1982. – 167 с.
3. Brinkmann H. Zu Wesen und Form mittelalterlicher Dichtung / Hennig Brinkmann. – Tübingen : Niemeyer, 1979. – 204 S.
4. Goedeke K. Deutsche Dichtung im Mittelalter / Karl Goedeke. – Hannover : Verlag von Louis Ehlermann, 1854. – 988 S.
5. Die große Heidelberger Liederhandschrift : In getreutem Textabdruck / [hrsg. von Friedrich Pfaff]. – Heidelberg : Winter, 1909. – Bd. 1. – 1444 S.
6. Der Helden minne, triuwe und ere. Literaturgeschichte der mittelhochdeutschen Blütezeit / [hrsg. von Rolf Bräuer]. – Berlin : Volk und Wissen, 1990. – 922 S.
7. Hetzel S. Wie der Deutsche spricht. Phraseologie der volkstümlichen Sprache / Samu Hetzel. – Leipzig : Grunow, 1896. – 355 S.
8. Des Minnesangs Frühling / [hrsg. von Carl von Kraus]. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1964. – 402 S.
9. Der Stricker. Der Pfaffe Amis. Mittelhochdeutsch-Neuhochdeutsch. Nach der Heidelberger Handschrift / [hrsg. von Michael Schilling]. – Ditzingen : ReclamVerlag, 1994. – 206 S.

Школяренко В.И. Образование фразеологических единиц на материале художественной литературы средневерхненемецкого периода / В.И. Школяренко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), №1 Ч.2. – С. 150-155

В статье отмечается особая роль художественной литературы в процессе формирования фразеологического состава немецкого языка в XI-XIV веках; определяются универсальные факторы, общие для становления фразеологизмов этого исторического этапа развития немецкого языка, и специфические, зависящие от черт немецкого языка и особенных условий его исторического существования.

Ключевые слова:художественная литература, устойчивое словосочетание, средневерхненемецкий период.

Shkolyarenko V.I. The formation of phraseological unitson the material of thefictionliterature of Middle High German period / V.I. Shkolyarenko// Scientific Notes of Taurida National V.I.Vernadsky University. – Series: Phylology. Social communications.– 2011. – V.24 (63), №1 P.2. – P. 150-155

The article is closely connected with the influence of the fiction literature of Middle High German language as one of the most important extralingual fragment of building of set expressions. The usage of this approach can give a complete picture of national-cultural peculiarities of phraseological system of German of XI-XIVcenturies. Fiction literature factors relevant for formation of phraseological world representation of Middle High German period have been determined.

Keywords:fiction literature, set expression, Middle High German language.

Стаття надійшла до редакції 7 грудня 2010 року